

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าประเทศไทยได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม ประติมากรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาและวรรณคดีจากประเทศอินเดีย โดยตรงและโดยทางอ้อม คือได้รับผ่านมาจากประเทศอื่นในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เขมร มอญ ลาว ชาว มลายู แล้วนำมาดัดแปลงให้เข้ากับชีวิตจิตใจของคนไทย นับเป็นวัฒนธรรมไทยสืบมาตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน

เรื่องราวของช่างที่ปรากฏในวรรณคดีรวมทั้งคติความเชื่อ และศิลปกรรม ประติมากรรม เกี่ยวกับช่างก็เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ไทยได้รับอิทธิพลจากประเทศอินเดีย นับแต่เห็นภาพพระคเณศ เทพเจ้าผู้มีพระเศียรเป็นช้าง ประดิษฐานอยู่ในที่อันเป็นที่เคารพบูชาตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร และที่พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม เป็นต้น และภาพพระอินทร์ทรงช้าง ใอราวัณสดีคอยู่หน้าบันพระอุโบสถวิหาร และสถานที่ต่าง ๆ อันเป็นภาพที่วิจิตรงดงาม ส่งเสริมคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมของไทยได้เป็นอย่างดี

และในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่มักกล่าวอ้างถึงช่างสำคัญ ๆ ที่เชื่อว่ามีฤทธิ์มีอำนาจ มีกำลังมากอันมีเรื่องราวปรากฏในวรรณคดีบาลี เช่น ช่างในตระกูลมหันต์, ช่างศิริเมชลพาหนะของพญามารที่มาผจญกับพระพุทธเจ้า ตอนที่พระองค์จะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ และมักเปรียบช่างพาหนะของพระเจ้าแผ่นดินเป็นช่าง ใอราวัณพาหนะของพระอินทร์ อันสืบเนื่องมาจากวรรณคดีสันสกฤต ดังคำประพันธ์ในวรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

การพรรณนาช่างศึกที่มาจากช่างตระกูลมหันต์ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า

ข้างเอยข้างศึก	ขั้มันห้าวฮักกล้าหาญ
สองตาดั้งแสงไฟกาล	สูงตระหง่านเชื้อชาติจันทน์
ผีเท้าผีจากราบ	ผูกครบแต่ล้วนเครื่องมัน
หูตรับกระหับคอยโรมรัน	บุกบันโจนจ้วงทะเลวงแหง
โยธาแต่ล้วนสามารถ	ฤทธิ์จริงค่องอาจเข้มแข็ง
โห่ฮักฮักฮักกลางแปลง	วังแข่งรีบขั้มันไป ๑ ^๑

ข้างที่มาจากตระกูลจันทน์ เป็นข้างที่มีผลกำลังมากที่สุดจากในบรรดาข้าง ๑๐
ตระกูลที่กล่าวไว้ในหนังสือสารัตถปกาสินี^๒ ซึ่งเป็นอรรถกษาของพระสุตตันตปิฎก สังยุตต-
นิกาย

การเปรียบข้างไอรಾವณ์ในวรรณคดีเรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์สมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนชมข้างพาหนะของพระมหาอุปราชที่ชื่อ
พลายพัทธกอ ดังนี้

๓๔ ๑ ไอยราฤทธิ์เลิศล้ำ	ลือคิน
คู่ค้ำพาหนะอินทร์	เอี่ยมฟ้า
อาจค้ำคชอรินทร์	รอนซีฟ
ชาญศึกที่กหาญกล้า	กลั่นแกลวกกลางสมร ^๓

และในวรรณคดีเล่มนี้ได้กล่าวชมข้างพาหนะของสมเด็จพระนเรศวร และข้างของ
สมเด็จพระเอกาทศรถว่า

^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ,
พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๐) ๑ : ๑๔๔๔.

^๒ สารัตถปกาสินี นาม สังยุตตนิคายปิฎก ภาคที่ ๒. (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๓), หน้า ๕๖.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย,
พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔.

๒๒๑	๑	กเชนทรหังคูอ้าง	ไอรา วัฒนดา
		มันคตติคกาชา	หยคทอง
		หูกวกักแกวงวงงา	เสยสำย เคียรแซ
		หางกงส่งเสียงก้อง	เกริกหล้าเพลงไหว ^๑

จากบทประพันธ์แสดงว่า ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงได้รับอิทธิพล เรื่องช้างไอราวัฒน จากวรรณคดีสันสกฤต โดยทรงเปรียบเทียบช้างพาหนะของพระมหาอุปราช ช้างพาหนะของสมเด็จพระนเรศวร ช้างพาหนะของสมเด็จพระเอกาทศรถ เหมือนกับช้างไอราวัฒนของพระอินทร์ได้อย่างดีเยี่ยม ช้างไอราวัฒนเป็นช้างสวรรค์ที่มีฤทธิ์ มีกำลังมาก เป็นช้างที่ได้รับยกย่องจากพระพรหมให้เป็นเจ้าแห่งช้างทั้งหมด ทั้งช้างบนสวรรค์ และช้างในโลก^๒

ยิ่งกว่านั้นในวรรณคดีเรื่องนี้ ยังมีบทประพันธ์ที่ดีเกินอีกบทหนึ่งที่บรรยายสงครามยุทธหัตถี โดยผู้นิพนธ์ทรงเปรียบเทียบช้างของสมเด็จพระนเรศวรว่าเป็นสมิทธิมาตงคคือช้างที่มีฤทธิ์พร้อม ไค้แกช้างไอราวัฒนของพระอินทร์ซึ่งมีเรื่องราวในวรรณคดีสันสกฤต และทรงเปรียบเทียบช้างของพระมหาอุปราชว่า เหมือนช้างคิริเมชลพาหนะของพญาวัสตีमार ที่เข้าผจญพระพุทธเจ้าซึ่งมีเรื่องราวในวรรณคดีบาลี ช้างพาหนะทั้ง ๒ เชือก ล้วนเป็นช้างที่มีความสำคัญยิ่ง เสมอกัน ดังคำประพันธ์ว่า

๓๐๔	๑	หัสตินทรบิณธเรศไท	โททรง
		คือสมิทธิมาตงค	หนึ่งอ้าง
		หนึ่งคือคิริ เมชลมง	คลอสนี่ มารเอย
		เคียรสำยหงายจาควาง	ไขว้แคว้งแทงโถม ^๓

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔.

^๒ H.H. Wilson, The Vishnu Purāna : A System of Hindu Mythology and tradition (London : Fitzedward Hall, 1877), p.145.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๒๖.

ในวรรณคดีไทยหลายเรื่องได้กล่าวถึง การแปลงกายของตัวละครเป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ช้างนั้นจะเป็นช้างเอราวัณที่มาจากวรรณคดีบาลี ดังเช่นในบทละครเรื่องอุณรุท ตอนท้าวกรุงท้าวแปลงกายเป็นพระอินทร์ ชมนางสุจิตรา ดังคำประพันธ์ว่า

๑ ช้างเอช้างนิมิต	เทเวศเบือนบิดประคิษฐ์สรค์
เผือกผ่องเหี่ยมหาญชาญกรรจ	ผิวพรรณผาดพริ้มทั้งอินทรีย์
สามสิบสามเศียรเพริศแพรว	วิมานแก้วทุกเศียรสารศรี
งามอนงามวงพวงพี	ขายมณีเครือกระหนกปกตระพอง ^๑

และในวรรณคดีไทยเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตอนอินทรชิตแปลงกายเป็นพระอินทร์ ดังคำประพันธ์ว่า

๑ อินทรชิตบิดเบือนกายิน	เหมือนองค์อมรินทร์
ทรงคชเอราวัณ	
๑ ช้างนิมิตฤทธิแรงแข็งขัน	เผือกผ่องผิวพรรณ
สีสังข์สะอาดโอฬาร	
๑ สามสิบสามเศียรโสภา	เศียรหนึ่งเจ็ดงา
ดั่งเพชรรัตนรูจี ^๒	

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องอุณรุท, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๔), หน้า ๖.

^๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๐), หน้า ๒๖๘.

นอกจากนี้กวีไทยได้เข้าใจธรรมชาติของช่างได้เป็นอย่างดี จนสามารถบรรยายให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ ดังเช่น ในวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนที่ เป็นบทพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนที่สมุทรโฆษและพระนางพินทุมมบดีชมช่าง เล่นน้ำในสระฉันทันต์ ดังนี้

- ๑๖ ○ พระชมสระใหญ่ไพโรหหลวง ชวนสมร เสมอดวง
 หดทัยทอดทฤษฎี
- ในเว็จว่างหว่างที่ชรี วงเวียควาปี
 ในฉันทันต์บัญญัติสมญา
- พलग เมิลมาตงคคณา แลหลาม เหลือตรา
 สระพร้งทั้งพังพลายหลาย
- ลงสู่สระ สีนุสนานกาย งวงสูบชลกาย
 แลเสียงชะแซ่แปรแปร้น
- ผุดคำคล่าคลาตาแดน คาชคิ่นหมื่นแสน
 บรู๋ก็สำสั่งชยา
- ลางสาร เตียร เจยเสยงา ทว่าใครในชลา
 แลเฟื่องแลฟุ้งผอยฟอง
- ลางสารแล่นเล่นตามคนอง เบียดเสียดพั้งผอง
 กำเตาะกำดัดกลักกาม
- ลางลูกเล็กเต้าโตตาม กูดคีมกษิราม-
 พุพกลาง คคลปะปน
- ลางบมมันครันคำรณ ลางตางชาญชน
 เข้าโรมเข้าเราะเกาะงา
- ลางงวงจ้วงจับสาชา เฉอชาตินานา
 ประโยชน์เพื่อภูษชกัษ

๑ ลางลิตบงขางลางหัก ไผไหลท่าหลัก

แลลาละเลาะเล็มตฤณ^๑

อนึ่งข้าง เป็นสัตว์บกที่มีรูปร่างใหญ่โตที่สุดเหมือนภูเข่า เป็นสัตว์ที่มองเห็นได้เด่นชัด ข้างในทวีปเอเชียมีชาวยุโรปเรียกว่า ข้างอินเดีย^๒ ข้างเหล่านี้เป็นข้างที่มีกำลังเร็วแรงมาก มีความอดทนเป็นเลิศ มีความเฉลียวฉลาด จดจำเก่ง เป็นสัตว์ป่าที่เอามาเลี้ยงให้เชื่องได้ง่าย เช่นได้รับการฝึกฝนให้เป็นพาหนะในการออกศึกสงคราม การที่ชาวยุโรปเรียกข้างเอเชียว่าข้างอินเดียนั้นพอเป็นเครื่องสันนิษฐานว่า ข้างคงจะมีแหล่งกำเนิดและมีจำนวนมากในประเทศอินเดียมาแต่เดิม และชาวอินเดียนคงจะมีความคุ้นเคยกับข้างมาเป็นอย่างดี จึงมีตำราศาสตร์ ซึ่งเป็นตำราที่รวบรวมความรู้เกี่ยวกับข้างและพิธีกรรมในการจับข้าง ตำรานี้ได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศต่าง ๆ แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งประเทศไทยด้วย^๓

ข้างมีบทบาทสำคัญต่อคนไทยหลายประการ นับแต่เป็นข้างศึก ข้างทรง ข้างใช้ การอื่น ๆ ตลอดจนบทบาทในวรรณคดีดังกล่าวมาแล้ว และข้างใช้เป็นเครื่องหมายอันเป็นที่เชิดชูเกียรติสูงยิ่งมาแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน ข้างศึกในสมัยก่อนเป็นกำลังสำคัญในการรบ ส่วนข้างทรงก็เป็นข้างทรงของพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อทรงออกศึก และเพื่อทรงไปในงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น เสด็จเสียบพระนครพระราชทานผ้าพระกฐิน และเสด็จประพาสทางไกล เพราะการคมนาคมสมัยก่อนไม่สะดวกเหมือนปัจจุบัน พระเจ้าแผ่นดินไทยสมัยก่อนได้ทรงศึกษาตำราพระคชศาสตร์และทรงมีความชำนาญในการขี่ข้าง ดังหลักฐานในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงไดจารึกถึงการกระทำยุทธหัตถี เมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๑๕ พรรษา ขุนสามชนเจ้าเมืองจอดยทพพม่าที่เมืองตาก พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ยกทัพออก

^๑ พระมหाराชครู, สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, สมุทรโฆษคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

^๒ The New Book of knowledge, Vol. 5. (New York : Grolier, incorporated, 1974), p. 164.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "จับข้าง," นิทานโบราณคดี (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๖), หน้า ๔๑๕.

ไปรบ พ่อขุนรามคำแหงทรง เข้าช่วยโดยทรงขี่ช้าง เบกพลเข้าต่อสู้กับขุนสามชน โดยกล่าวว่า
กูขี่ช้าง เบกพล กูขีบเข้าก่อนพ่อกู กูต่อช้างด้วยขุนสามชน ตนกูหุงช้างขุนสามชน
ตัวชื่อมาสเมืองแพ ขุนสามชนพายนี^๑

พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาทุกพระองค์สนพระทัยการจับช้างมาก โดย
เฉพาะสมเด็จพระนารายณ์ โปรดให้สร้างเพนียดจับช้างขึ้นที่จังหวัดลพบุรี^๒ และโปรดให้
เขียนตำราชื่อ ตำราขี่ช้าง ในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. ๒๑๙๘-๒๑๓๑^๓

และตามที่ชาวอินเดียมีความเชื่อดีในคติเรื่องช้าง เผือกกว่า เป็นช้างที่มีฤทธิ์ มี
กำลังมาก เมื่อได้รับการ เอาใจใส่และได้รับการ เลี้ยงดูเป็นอย่างดีจากพระเจ้าแผ่นดินและ
ชาวเมือง ช้างนั้นจะบันดาลให้ฝนตก ประชาชนมีความสุข มีอายุยืน บ้านเมืองมีความเจริญ
คนไทยก็รับคตินั้นมายึดถือ เช่นเดียวกัน โดยถือว่า ช้าง เผือก เป็นช้างที่เป็นสิริมงคลกู่บุญบารมี
ของพระเจ้าแผ่นดินและถือเป็นช้างที่มีความสำคัญกู่บ้านกู่เมือง พระเจ้าแผ่นดินในสมัยก่อน
จึงเอาสัญลักษณ์ช้าง เผือกมา เป็นเครื่องหมายสำคัญหลายประการ คือใช้เป็นตราประทับแทน
ชื่อซึ่ง เรียกเป็นราชาศัพท์ว่า พระราชลัญจกร ใช้เป็นเหรียญตราช้าง เผือกเป็นเครื่องประดับ
ในจำพวกเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และใช้เป็นธงช้างเผือก ดังมีข้อความสำคัญกล่าวอ้างถึง
ดังนี้

ในเรื่องเกี่ยวกับพระราชลัญจกรนั้น พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงใช้
รูปช้างโอราพคซึ่งไทยเขียนเป็นโอยราพคเป็นตราประทับ เรียกว่าพระราชลัญจกรโอยราพค
เป็นตราสำคัญอย่างหนึ่งดังข้อความสำคัญในหนังสือสารานุกรมว่า "พระราชลัญจกรสำหรับ

^๑ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง, หน้า ๑.

^๒ พระราชวังเมือง, "การคล้องช้าง," อยุธยา (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์สตรีเนติศึกษา แผนกการพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๕๔.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี,
หน้า ๔๒๘.

^๔ Heinrich Zimmer, Myths and Symbols in Indian Art and
Civilization, 2 d ed. (Washington, D.C. : Pantheon Books Inc, 1947),
p. 104 f.

พระเจ้าแผ่นดินที่เป็นของเก่าและยังคงใช้ประทับในราชการต่าง ๆ อยู่มีสำคัญ ๔ ดวง คือ พระราชลัญจกรมหาโอองการพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ พระราชลัญจกรหงส์พیمان พระราชลัญจกรไอยราพต"^๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงแสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับลายพระราชลัญจกรไว้ดังนี้

มูลเหตุของลายพระราชลัญจกรยุคแรกจะได้นำมาแต่เมืองเขมรแต่โบราณ ซึ่งเอาพระศำสนาเป็นเครื่องหมาย ตรามหาอุณาโลม หมายความว่า ตราของพระทิวะ ตราพระครุฑพ่าห์หมายความว่าตราของพระนารายณ์ ตราไอยราพต หมายว่า ตราของพระอินทร์ ตรามหาอุณาโลม พระเจ้าแผ่นดินขอมซึ่งทรงถือศำสนาพราหมณ์ ตามลัทธิทิว เวศ ใช้เป็นพระราชลัญจกรตราพระครุฑพ่าห์ใช้สำหรับพระเจ้าแผ่นดินขอมซึ่งทรงถือศำสนาพราหมณ์ลัทธิวิษณุเวศ ตราสำหรับพระเจ้าแผ่นดินขอมซึ่งถือเอาพระพุทศำสนา เต็มในสมัยเมื่อถือคติมหายาน น่าจะเป็นรูปพระโพธิสัตว์ ต่อมาเมื่อกลับถือลัทธิหินยานจึงเปลี่ยนเป็นตราไอยราพต^๒

จากพระราชดำรัส^๓นี้แสดงให้เห็นว่า พระราชลัญจกรที่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาใช้เป็นตราประทับในราชการต่าง ๆ นั้น ได้รับอิทธิพลจากศำสนาพราหมณ์โดยผ่านมาทางประเทศเขมร และเกี่ยวกับพระราชลัญจกรนี้มีกล่าวเพิ่มเติมในสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน^๓ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงใช้พระราชลัญจกรไตรสารเศวตเป็นตราประจำพระองค์ เพราะหมายถึงพระยาเศวตกฤษร พระยาเศวตไอยรา พระยาเศวตคชลักษณ์ ซึ่งเป็นช้างเผือก ๓ เชือกที่ได้มาในรัชกาลนี้ (จ.ศ. ๑๑๑๕)

^๑ พระยาอนุমানราชชน, "ตรา," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๑๓ (๒๕๑๖-๒๕๑๗) : ๑๓๑๕.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ, สำส่นสมเด็จพระเจ้า ๑๕ : ๒๔๔-๒๖๕.

^๓ พระยาอนุমানราชชน, "ตรา," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๑๓๑๕.

ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๕ มีพระราชบัญญัติพระราชบัญญัติรัตนโกสินทรศก ๑๒๒ กำหนดใช้พระราชบัญญัติไอยราพทองคำใหญ่ องค์กรกลางและองค์กรน้อยเพื่อใช้ในราชการต่าง ๆ

และเกี่ยวกับตราข้าง ผีอกที่ใช้เป็นเครื่องประดับประเภทเครื่องราชอิสริยาภรณ์ นั้นนับว่าเป็นเครื่องหมายข้าง ผีอกที่ได้รับเกียรติยศสูงยิ่งดังมีข้อความสำคัญกล่าวไว้ในหนังสือเครื่องราชอิสริยาภรณ์ความว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นเมื่อปีระกา จุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เพื่อใช้เป็นเครื่องประดับสำหรับพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่จะไปต่างประเทศ หรือทูตต่างประเทศและชาวยุโรปอื่น ๆ ที่มาติดต่อ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสมในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นใหม่เรียกว่า พระราชบัญญัติสำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือกรัตนโกสินทรศก ๑๑๒ และมีการแก้ไขใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยใ้ตราพระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก พุทธศักราช ๒๔๘๔ ขึ้นและยกเลิกกฎหมายเดิมทั้งหมด พระราชบัญญัติฉบับใหม่นี้ได้กำหนดให้พระราชทานแก่ผู้ทำความดีความชอบเป็นประโยชน์แก่ราชการ หรือสาธารณชนตามที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควร เจ้านายหรือผู้มีเกียรติของต่างประเทศอาจได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ได้

ยิ่งกว่านั้นข้าง ผีอกยังเป็นเครื่องหมายที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นธงข้าง ผีอกโดยมีรูปข้าง ผีอกปรากฏอยู่ในธงอันเป็นสัญลักษณ์ของประเทศไทยที่มีขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒ - พ.ศ. ๒๓๖๗) ตามที่หนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ กล่าวว่า "เนื่องแต่เหตุที่ได้ช้างเผือก ๓ เชือก ธงซึ่งชักในเรือกำปั่นหลวงที่แต่งไปค้าขายยังนานาประเทศ โปรดให้ทำรูปข้างสี่ขาวอยู่กลาง

๑ สวนะ ศุภวรรณกิจ, เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๑), หน้า ๓๗ - ๓๘.

วงจักรคิดในธงสำหรับชาติไทยแต่นั้นมา”^๑

มีข้อความเพิ่มเติมในหนังสือสารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า

ธงช้างซึ่งมีรูปช้างสีขาวยบนผ้าสีแดงได้ใช้เป็นธงชาติไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ และมีการแก้ไขลักษณะของช้างและประกาศเพิ่มเติมในพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๕ ว่า ธงชาติเป็นพื้นสีแดง กลางมีรูปช้างเผือกทรงยืนหันหน้าหันขวาขางเส้า สำหรับใช้ชักในเรือหลวงทั้งปวง กับที่ชักที่บรรดาสถานที่ราชการต่าง ๆ^๒

ธงช้างซึ่งเป็นธงชาติเหิงมายกเลิก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ปัจจุบันธงช้างยังคงใช้เป็นธงประจำกองทัพเรือ แต่เปลี่ยนเป็นรูปช้างอยู่ตรงกลางของธงไตรรงค์

และยิ่งกว่านี้ช้างยังใช้เป็นเครื่องหมายในพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่าพระองค์ทรงพบหลักฐานในหนังสือฝรั่งเศสเกี่ยวกับการมีพระพุทธรูปเป็นครั้งแรกในอินเดีย โดยทรงกล่าวสืบเนื่องถึงรูปปั้นเป็นที่เคารพแทนพระพุทธรูป ดังนี้

รูปเคารพอันเป็นเครื่องหมายในพุทธศาสนาแรกเกิดขึ้นนั้นเกิดแต่สังเวชสถานทั้งสี่ ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าโคตรองอนุญาติไว้ คือ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่เทศนาธรรมจักร และที่ปรินิพพาน เขาสันนิษฐานจากดวงตราที่ตีก่อนดิน และตีเงินของโบราณอันพบในประเทศอินเดียว่า ชะรอยเมื่อพระพุทธรูปปรินิพพานแล้วพวกพุทธบริษัทที่ไปนมัสการสังเวชวัตถุทั้ง ๔ แห่งนี้ จะใดเครื่องหมายมาไว้เป็นที่ระลึก พวกช่างเมือง หรือพวกภริกาสังเวชสถานจึงคิดทำดวงตราเป็น

^๑ พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕) หน้า ๕๔๑.

^๒ ร.ศ., "ธงไตรรงค์," สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๑๓ (๒๕๑๖-๒๕๑๗) : ๔๑๗๔.

เครื่องหมายสำหรับที่นั้น ๆ ขึ้น ที่เมืองกบิลพัสดุ์ ทำตราดอกบัว (หมายว่าเป็นสิ่งบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้น) ตราช้าง (หมายสุบินของพระพุทธมารดาในเมื่อพระมหาสัตว์ลงสู่พระครรภ์) ตราโค (หมายราศีพฤษภ ซึ่งพระมหาสัตว์ประสูติ) ตราราชสีห์ (หมายว่าเป็นสากยสิงห์) ตราหมา (หมายวามากันธุ์รกแต่ ๔ สัตว์ นี้ดูไปพ้องกับสัตว์เขาไกรลาสประหลาดอยู่) ที่เมืองพุทธคยา ทำตราพุทธอาสน์ และตราคนโพธิ์ที่เมืองพาราณสีทำตรารูปพระธรรมจักร ที่เมืองกุสินารายณ์ ทำตรารูปพระสถูป จึงเกิดเครื่องหมายในพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นที่แรกด้วยประการฉะนี้^๑

รูปสัตว์ที่ใช้เป็นเครื่องหมายในพุทธศาสนา คือ ช้าง ม้า โค ราชสีห์นั้นไปพ้องกับสัตว์ประจำทิศที่ทวีปบรรยายสระอโนคาคที่ภูเขาไกรลาส ซึ่งในหนังสือไตรภูมิพระร่วงก็มีกล่าวถึงตอนบรรยายสระอโนคาคว่ามีน้ำไหลออกจากปากสัตว์ มี สิงห์ ช้าง ม้า วัว เช่นเดียวกัน^๒

ในบทละครเรื่องอุณรุท มีบทชมสระอโนคาคว่า มีทางน้ำไหลออกจากปากสัตว์ประจำทิศ ดังนี้

มีช่องคลองชลสี่ค่าน	หนึ่งสัมพันธ์จากปากราชสีห์
หนึ่งนั้นเป็นปากกิริณี	หนึ่งนั้นเป็นปากอาชา
แห่งหนึ่งเป็นปากอุสุภราช	น้ำผาดไหลผ่านฉานฉา
แยกไปเป็นสี่คองคา	ในป่าหิมวันตบรรพต ^๓

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา), ๑ : ๑๓๕.

^๒ พญาสิทธิไทย, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๘๑.

^๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องอุณรุท, หน้า ๖.

เกี่ยวกับสัตว์ประจำทิศที่สระอโนดาตนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
 ค่ำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในหนังสือ นิราศนครวัด เมื่อพระองค์เสด็จไปชมสระนาคพัน
 แขวงนครธมว่า

ไปดูสระนาคพัน เขมรเรียกเป็นสามัญว่า "เน็ยกปน" ท่วงที่ทำเป็นสระ
 อโนดาต ล้วนฐานสี่เหลี่ยม มีเขื่อนศิลาทำเป็นชั้นบันไดลงสระโดยรอบ กลาง
 สระมีเกาะกลม กลางเกาะมีรูปทรงเทวดานขอม ๆ หลังหนึ่ง เกาะนั้นมี
 เขื่อนศิลา เป็นรูปนาค ๒ ตัว รัศรอบ จึง เรียกว่านาคพัน... ที่ขอบสระทำชุม
 ศิลาไว้ตรงกลางขานละชุม ในชุมนั้นทางดานนอกสระทิศหนึ่งทำเป็นรูปที่ระชะ
 ข้างอาปากเป็นทางน้ำไหล สำหรับพราหมณ์ตักน้ำมนต์ในสระอโนดาตขึ้นมา
 เทที่กรวยข้างหลังชุม น้ำนั้นก็ไหลออกทางปากข้าง ผู้ที่จะอาบน้ำต้องเข้าไป
 นั่งโตปากข้าง มีแท่นศิลาชุดเป็นรอยเท้าไว้สำหรับให้วางเท้าในรายนั้นทั้ง
 ๒ ข้าง นั่งของของพื่อที่ระชะรับน้ำที่ปากข้างพื่อดี หน้าชุมออกมาเป็นสระ
 นอยสำหรับรับน้ำที่อาบแล้ว สองข้างสระนอยนั้นข้างหนึ่งเป็นภูศิลาแลง
 สันนิษฐานว่าสำหรับชำระตัวให้สะอาดเมื่อก่อนอาบน้ำ สระอโนดาตทำ
 เหมือนกันเช่นนี้ทั้ง ๔ ดาน แต่ทางที่น้ำไหลนั้น ทำเป็นที่ระชะมาดานหนึ่ง
 ที่ระชะราชสีห์ดานหนึ่ง และอีกดานหนึ่ง เป็นที่ระชะคนใส่เทริด (หาใช่ที่ระชะโค
 อย่างแบบเขาไกรลาสของเราไม)°

สระอโนดาตในวรรณคดีไทย เป็นภาพการบรรยายอันเกิดจากจินตนาการของกวี
 แต่สระอโนดาตที่สระนาคพันในประเทศเขมร สร้างเป็นภาพจริงจากจินตนาการ แสดงให้
 เห็นว่าไทยและเขมรต่างก็ได้รับอิทธิพลทางวรรณคดีจากประเทศอินเดียเช่นเดียวกัน

จะเห็นว่าข้างมีความสำคัญและมีบทบาทสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับศาสนา ศิลปะ วัฒน-
 ธรรม วรรณคดี และสังคมไทยหลายด้าน จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาพิจารณาความสัมพันธ์เกี่ยว
 กับเรื่องข้างในวรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีบาลีและวรรณคดีไทย เพื่อเป็นแนวทางวิเคราะห์
 อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่อวัฒนธรรมไทย

° สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยา ค่ำรงราชานุภาพ, นิราศนครวัด

(พระนคร : โรงพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๐๕.

วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับความสำคัญของช่าง บทบาทที่สำคัญของช่างต่าง ๆ ที่กล่าวในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี รวบรวมคติธรรมคำสอนที่ได้จากเรื่องของช่าง และอุปนิสัยของช่าง เพื่อขยายความรู้ทางวรรณคดีและแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอารยธรรมของอินเดียและวัฒนธรรมของไทย

ในตอนท้ายซึ่งเป็นภาคผนวก ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเกี่ยวกับคำราชาศัพท์ลักษณะของไทย และเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติของช่างจากหนังสือ Encyclopaedia ต่าง ๆ และหนังสือภาษาไทยที่มีผู้รวบรวมเกี่ยวกับช่าง เพื่อเป็นแนวทางศึกษาชีวิตความเป็นอยู่และนิสัยของช่างที่กล่าวอ้างไว้ในวรรณคดีต่าง ๆ

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

เนื่องจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานวิจัยที่รวบรวมความรู้เกี่ยวกับช่างในวรรณคดีสันสกฤต และวรรณคดีบาลี ดังนั้นจึงเป็นประโยชน์ในการเผยแผ่ความรู้เกี่ยวกับช่างให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และเพื่อให้ผู้ศึกษาค้นคว้ามีความเข้าใจอุปนิสัยจิตใจของช่างตามที่คนสมัยก่อนได้ยึดถือความสำคัญของช่างที่มีต่อชีวิตประจำวัน ดังที่เห็นในวรรณคดีกับชีวิตจริง ทั้งให้ประโยชน์ในบทความเพื่อยึดถือเตือนสติเป็นคำสอนที่ได้จากเรื่องราวต่าง ๆ ของช่าง ทั้งเป็นเรื่องส่งเสริมการศึกษาวรรณคดีไทยได้ดียิ่งขึ้น

ฉะนั้นวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จึงนับเป็นเอกสารที่ประกอบการศึกษาวรรณคดีไทยเล่มหนึ่ง เพราะวรรณคดีไทยส่วนใหญ่มีรากฐานมาจากวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูล และคติความเชื่อเกี่ยวกับช่างในวรรณคดีสันสกฤต จากวิทยานิพนธ์เรื่องมหาภารตะ รามายณะ คัมภีร์ปุราณะต่าง ๆ ได้แก่ วิชาปุราณะ วิศวปุราณะ ภาควัตปุราณะ อักษิปุราณะ และเอกสารอื่น ๆ ที่นักปราชญ์ชาวอินเดียและ

ชาวต่างประเทศ รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ และผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของช่าง และแนวความคิดเกี่ยวกับช่าง ในวรรณคดีบาลีจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ชาดกกฎกถา พระธรรมปทัฏฐกถา ทั้งฉบับที่เป็นภาษาบาลีและฉบับที่เป็นภาษาไทย

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลแยกเป็นประเภทความสำคัญ รวมทั้งคติความเชื่อเกี่ยวกับช่างในวรรณคดีสันสกฤต และแนวความคิดคตินิยมที่ได้จากช่างในวรรณคดีบาลี และประเภทบทบาทของช่างที่สำคัญในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี รวมทั้งบทบาทของช่างที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในด้านความคิดเกี่ยวกับช่างในวรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีบาลีและวรรณคดีไทย.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย